

CATHERINE HOREL

Multi- és plurikulturalizmus városi közegben

Nemzeti és társadalmi sokszínűség a Habsburg Monarchia városaiban, 1867–1914*

Bevezetésként mindenekelőtt a multikulturalizmus és a plurikulturalizmus fogalma közötti különbséget szeretném kifejteni. Véleményem szerint az uralkodó kultúrák (a német, magyar, olasz) és valamely nemzeti kisebbség(ek) közötti kulturtranszfer kérdéséről van itt szó. Ha a kulturtranszfer kétirányú, kölcsönös, plurikulturalizmusról beszélhetünk, ellenben ha csak egyirányú, inkább akkulturációról, majd asszimilációról, ha nem egyenesen germanizációról, magyarosításról vagy olaszosításról. Mindkét folyamat kimutatható a Habsburg Birodalomban, s az asszimiláció több nemzeti csoportot is érintett, mindenekelőtt a zsidókat, de németeket és néhány szláv kisebbséget is. A különböző nemzeti csoportok tehát vagy egymással kölcsönhatásban éltek, ami plurikulturalizmust teremtett, vagy csak egymás mellett, ami először multikulturalizmushoz, azonban hamarosan az akkulturáció valamely formájához vezetett. A különböző életvilágok már nem különültek el egymástól oly egyértelműen, s ez vagy az érintett kultúrákba való behatolást vagy az akkulturáció elutasítása nyomán izolálódást eredményezett.

A Habsburg Monarchiát olyan nemzetiségi sokszínűség jellemezte, ami egyedi jelenség a történelemben, sok városában a népek, nyelvek és vallások színes kavalkádja létezett. Az orosz birodalom vagy az oszmán török birodalom egyes városaihoz lehetne ezt bizonyos fókáig hasonlítani, de ott a modernizációt, iparosodást és műveltséget illetően teljesen más feltételek voltak adottak, s a központi hatalom nyomásgyakorlása ott megnehezítette a plurikulturalizmus kialakulását. A Habsburg Birodalomban a belső-ausztriai és belső-magyarországi városok kivételével alig létezett egynyelvű város, legtöbbjükben legalább két, ha nem több nemzeti csoport élt (Czernowitz, Pozsony, Kolozsvár és Trieszt erre a legjobb példa), s a felekezeti hovatartozás további differenciálódást eredményezett. Néhány város ugyanakkor a kiegyezés időszakában egyre inkább nemzeti jellegű településsé vált (Budapest, Prága), s felfigyelhetünk az uralkodó pozícióban bekövetkezett változásra is, mivel a német elem dominanciája erősen meggyengült vagy egyszerűen eltűnt. A pluri- és multikulturalizmushoz a társadalmi sokszínűség is hozzájárult: a nemesség, a polgárság és a munkások világa nem feltétlenül ugyanazon nemzetiséghez kapcsolódott (utalhatunk itt a nemesség kozmopolitizmusára, a bécsi proletariátus nemzeti sokszínűségére, a hivatalnokok és hivatásos katonák mobilitására). A társadalom hagyományos tagozódása a 19. század utolsó évtizedeiben radikális változásokon ment keresztül: az arisztokrácia sokat veszített korábbi szerepéből, a polgárság vált a modernizáció és művelődés hordozójává, egyben

* A fordítás a következő kiadás alapján történt: *Multi- und Plurikulturalismus in urbaner Umwelt. Nationale und soziale Vielfalt in den Städten der Habsburger-Monarchie 1867–1914. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 113. (2005) Heft 3–4. 349–361.

a nemzeti öntudat letéteményesévé is, a gyári munkások új rétege pedig, bár potenciálisan plurikulturális csoport volt, szintén nem vonhatta ki magát a nemzeti eszme hatása alól.

A búcsúzó 19. században szerte Európában egyre nagyobb különbség alakult ki a metropoliszok és a városok között, néhány főváros metropolisszá vált. A Habsburg Birodalomban, amely Nyugat-Európához viszonyítva továbbra is hátrányban volt, csak két város jutott el ebbe a kategóriába, mégpedig Bécs és Budapest. A városlakók identitása követte ezt a folyamatot, így aztán Bécs vagy Budapest nem volt feltétlenül „osztrák-német” vagy „magyar” jellegű, hanem egyszerűen nagyváros, aminek következtében például Budapest különös szerepet játszott a modern magyar nemzeti identitás konstruálásában, s modernsége és kozmopolitizmusa folytán a nacionalisták céltáblájává vált. Ezen identitás segítségével ambíció és presztízs összekapcsolódott. Mindezt a nemzeti identitás a kisebb városokban világosabban kifejezésre jutott, egy csoport dominanciája gyorsabban és egyszerűbben kialakulhatott, s gyorsabban és egyszerűbben jelenhettek meg potenciális konfliktusok.

De tekinthetjük a várost a konfrontáció terének is, ahol egy csoport küzd egy másik ellen, ha éppen nem kettő egy ellen vagy fordítva. Nem tanácsos tehát a plurikulturalizmust idealizálni, ahogy nem szabad túlbecsülni a konfliktusokat sem. Nem mindegyik várost jellemezte a plurikulturális együttműködés idillje, s fordítva, nem minden város volt állandó és heves nemzetiségi torzskódások színtere, de akadtak ilyen példák is. 1918 után szinte valamennyi plurikulturális városban „nemzetiesítés” (*Nationalisierung*) zajlott le, esetenként brutális módszerekkel, mely 1945 és a holokauszt után végérvényesen porrá zúzta a néhány városban még akkor is meglévő multikulturalizmust.

A pluri- vagy multikulturalizmus, ahogy a nemzeti eszmével való azonosulás is, beírta magát a városi térbe. A térhasználat (korzó, színház, kávéházak stb.) lehetett plurikulturális vagy nemzeti jellegű; a várostervezés és az építészet nemcsak megfelelni igyekezett az új szükségleteknek, hanem egyúttal annak hírnökeinek is tekinthetők, amit tevékenységükkel kifejezésre akartak juttatni (modernizáció, nemzeti megjelenítés). A városvezetés az állami akaratnak jobban vagy kevésbé engedelmessé lehetett, amennyiben a városi tanács a központi vagy az országos vezetéssel nem értett egyet, ezért a főváros a nemzetállam eszközévé vált, mihelyt létrejött a nemzetállam, vagy legalábbis bizonyos fokú autonómia birtokába jutott az adott nemzeti csoport.

A város és vidéke viszonyai szintén sokszínűek lehettek, a környéket gyakran zömmel más nemzetiség lakta, mint magát a várost. A város modernizációja és iparosodása bevándorlást indított el, a város képesítést és munkát kínált, a parasztok előtt egy új, vonzó világot nyitott meg. Kialakultak olyan munkáskörletek, amelyeket gyakran túlnyomó többségben egyetlen nemzetiséghez tartozók laktak (Prága, Trieszt). A vasúti közlekedésnek köszönhetően a városok egyre közelebb kerültek egymáshoz, a mobilitás megnövekedett (munkaalalom, tanulmányok), ezzel lehetővé vált az összehasonlítás is néhány város rovására, melyek aztán harcba szálltak a haladásért folytatott küzdelemben. Bécs és a Monarchián kívül más városok modellt kínáltak mindehhez, az építészek keresett személyekké váltak. Egyes városok kifejezetten rivalizáltak egymással, például Budapest és Bécs, hogy csak a leghíresebb példát említsem. Mindkét metropolisz egyre nagyobbá vált, nevezhetjük akár vízfajnak is őket, ami 1918 után, amikor az államok sokkal kisebbek lettek, problémát is jelentett. Magyarországon szinte egyetlenegy regionális központ sem alakult ki, illetve azok immáron a határon kívül estek (Pozsony, Kolozsvár), de Ausztriában Bécs is teljesen egyedül állt a kisvárosok gyűrűjében.

Várostörténetet sokféle módszerrel kutathatunk: a statisztika erre az időszakra már modern és precíz eszközzé vált, még akkor is, ha elővigyázattal kell használnunk, mivel a politikai manipuláció eszközeitől nem mentesek esetenként az adatsorok. Az antropológia

szintén segíthet, bár a városantropológia térségünkben még nem oly fejlett, mint a rurális vidékkel foglalkozó variánsa. A történettudomány az elmúlt húsz évben nagymértékben hozzájárult, hogy a várostörténet specializált kutatási területté vált, ahol az összehasonlító szemlélet, legalábbis a teóriák szintjén, előtérbe került. Nem hasonlíthatunk össze azonban bármit bármivel a Monarchián belül és kívül, de persze magától értetődő modellek akadnak: várostervezés, építészet, szociális gondoskodás stb., melyek a különböző városokban mind valamilyen formában jelen voltak. A földrajzi környék, a népesség és a történelem azonban minden várost individuálissá tesznek, ami nem minden esetben teszi lehetővé, hogy az adott várost egy konkrét másik várossal összehasonlítsunk. Az építészet-, művészet- és a kultúrtörténet végezetül szintén segítségünkre lehet, hogy a város vagy metropolisz – nem csak külső – képét megrajzoljuk.

Kísérlet a városok, illetve metropoliszok tipológiájának megalkotására

Bécs és Budapest kétségkívül az európai metropoliszok kategóriájába tartozik, s ezzel a Habsburg Birodalmon belül, de Közép- és Délkelet-Európában is egyedi helyi megőket. Konstantinápoly és Szentpétervár között akkoriban Bécs és Budapest volt a két legnagyobb centrum. A nagyvárosiasodás útjára csak 1848 után, de leginkább 1867-et követően léptek, de Budapesten a várostervezés előtörténetének nyomai már az évszázad első évtizedeiben kimutathatók. Mindkét város gyors fejlődésnek indult, s 1914 előtt már milliós lakosságszámmal büszkélkedhettek. Budapest 1867 után Berlinnel karöltve Európa leggyorsabban fejlődő városa volt, s Délkelet-Európában az egyetlen metropolisz. A Nyugatról érkező utazók számára Budapest volt az utolsó nagyváros a Keletre utazás előtt, a Keletről érkezők számára pedig az első modern nyugati metropolisz.¹ Mindkét esetben sokkhatást váltott ki a város, mivel a nyugati turisták elképedtek a meglepően modern Budapest láttán, míg a keleti utazók nem láttak korábban ilyen dimenziókkal rendelkező várost.

A kiegyezés után Bécs és Budapest a két birodalomfél fővárosa lett. Bécs császári székhely maradt, Budapest csak 1892-ben vált uralkodói székhelyé, ami a magyar kormányt feljogosította arra, hogy a fővárosban konzulátusok és diplomáciai képviselők telepedhesenek meg, ami addig csak Triesztnek mint nemzetközileg is jelentős kikötővárosnak járt.

Mi tette a két várost metropolisszá? Először is a történeti és tradíciókban gazdag fővárosfunkció, ami még a Babenbergeket, illetve az Árpádok időszakára nyúlt vissza. Magyarországon a királyok több királyi székhelyet tartottak fenn, s hosszú ideig Székesfehérvár szolgált számukra koronázási és temetkezési helyül. Bécs a Habsburgok számára szintén fővárosként funkcionált, s e célból megfelelően ki is építették. A török időkben Budapest elveszítette fővárosfunkcióját, hiszen a Habsburgok öröklés jogcímén megszerezték maguknak a Magyar Királyságot, a várost pedig elfoglalták a törökök. Ekkor vált Pozsony koronázási várossá és az országgyűlés székhelyévé, de sohasem nőtt ki az igazgatási centrum pozícióból, mivel a magyarok német és Habsburg várost láttak benne. Mihelyst lehetőség kínálkozott rá, vagyis az 1848-as forradalom idején, azonnal követelték és kiharcolták az országgyűlés Budapestre, illetve Pestre való áthelyezését, mely utóbbi a német szellemű Budával szemben a nemzeti harc szimbolikus székhelyévé vált. Pest Mária Terézia, illetve II. József reformjainak köszönhetően már a 18. század végén elérte az egykor jezsuiták által működtetett nagyszombati egyetem Budára, majd Pestre való áthelyezését. Pest-Buda fővárosfunkciója az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején még tovább szilár-

¹ Vö.: Horel, Catherine: *De l'exotisme à la modernité. Un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910)*. Budapest, 2004. 113.

dult. 1867-ben nem is lehetett vita tárgya, hogy ez a város lesz a kormányzati intézmények székhelye. 1867 után Budapest, Bécs pedig valamikor korábban – a Glacis terület megszüntetésével – nemcsak a kormányzati hatalom székhelyévé, hanem a reprezentáció kirakatvárosává is vált.

Ez a korai fejlődés a második alaptényezője annak, hogy metropolisszá és a birodalom többi városa számára modellé vált ez a két város. Az urbanizáció, az infrastruktúra modernizációja és a városkép szépítése nem 1867-ben kezdődött, de attól kezdve egyre nagyobb méreteket öltött, és szisztematikussá vált. Már a század első évtizedeiben egész városrészeket alapítottak és tettek városiassá, de egy állandóan terjeszkedő város létrehozására nem létezett átfogó terv. Időközben azonban mindkét város lakossága jelentős mértékben megnőtt, ami tudatos várostervezést tett szükségessé. A Szépítő Bizottmány, amely 1808-tól kezdve jelentős tevékenységet fejtett ki,² Pest, Buda és Óbuda egyesítését már nem tudta teljes egészében felügyelni. Korábban is elsősorban Pestre összpontosította figyelmét, Lippótváros városiasítására, a kikötő és a Duna-parti korzó kialakítására, illetve a Lánchíd felállítására. Mivel ezekre a munkálatokra az elhanyagoltság hosszú periódusa után került sor, azok sokkal szembeötlőbbek voltak, mint a bécsi folyamatok, ahol 1848 előtt nem sok történt, majd csak a forradalom hozott radikális átalakulást.

A forradalom után mindkét városban gyorsan nőtt a lakosság száma, de Budapesten a nagy expanzió időszaka mégis inkább 1867 után köszöntött be. S ezzel a metropoliszjelleg harmadik fontos kritériumához érkeztünk. 1850 körül Bécs lakóinak száma 551 300 volt, míg harminc évvel később már meghaladta az egymilliót. A város vonzáskörzete az első világháború előtt immáron körülbelül két millió főt számlált.³ Budapesten ez a folyamat némi időbeli késéssel indult el, de azután rendkívüli sebességgel játszódtott le: 1880 körül Budapest körülbelül annyi lakost számlált, mint Bécs 1850 táján, de azután a népességszám 1890-re 733 000 főre nőtt, majd 1910-re elérte a 880 000-t.⁴ A világháborút közvetlenül megelőző években tovább folytatódott az állandó növekedés, ha nem is olyan látványos ütemben, és 1914 körül a lakosság száma megközelítette az egymilliót. Ezzel Budapest és Bécs is egy kategóriába került a legtöbb nyugat-európai fővárossal, mely városok a 19. század második felében többé-kevésbé ugyanezt az utat járták be egy összeurópai folyamat, az iparosítás és haladás folyamatának szerves részeként. Új hatalmpolitikai tényezők is szerepet játszottak ebben, s egy főváros látványos fejlődése gyakran hatalomváltással is összefüggött: Párizsban mindez III. Napóleon hatalomra jutásával, Berlinben pedig a német egység megteremtésével kapcsolódott össze. Ausztriában elsőként a neoabszolutizmus nyomta rá bélyegét a városképre, de az igazi átalakulás majd az 1867-es decemberi alkotmány után indult meg. Budapesten pedig a kiegyezés, Magyarország és fővárosának új államjogi helyzete alkotta az átalakulás hajtóerejét.

A kiegyezés után mindkét birodalmi félben centralizáció játszódtott le, ami a fővárosokra nézve is következményekkel járt. Ez a centralizáció azonban messzire visszanyúló tradíciónak is megfelelt. Az új hatalmi rendszer kiépülésével tovább nőtt mindkét főváros jelentősége, s nemcsak hivatalos fővárossá, de a központi hatalom önmegjelenítésében is fontos tényezővé váltak. Budapest gyors fejlődését s azt, hogy annak a kormányzat szimbolikus jelentőséget is tulajdonított, az is magyarázza, hogy mindez Magyarországon erős nemzeti komponenssel töltődött fel. A városfejlesztésben a városi tanács és a Fővárosi Közmunkák

² Horel, Catherine: *Histoire de Budapest*. Paris, 1999. 93.

³ John, Michael – Lichtblau, Albert: *Schmelztiegel Wien einst und jetzt. Zur Geschichte und Gegenwart von Zuwanderung und Minderheiten*. Wien, 1991. 12.

⁴ Horel: *Histoire de Budapest*, 159.

Tanácsa játszott fő szerepet, de a kormány és a parlament újra és újra beavatkozott döntéseikbe. Budapest nemcsak Magyarország hivatalos fővárosa volt, hanem a metropolisszá válás folyamatában egyúttal egyre inkább magyar város is. Ebben rejlik Bécshez viszonyítva Budapest fejlődésének paradoxona: egyrészt a magyar főváros nyitott a világ felé, s törekvéseit és sikereit tekintve egyre inkább nemzetközivé vált, másrészt viszont egyre nagyobb mértékben magyarosította lakosságát; bizonyos mértékig hasonló jelenség játszódott le Prágában. Bécs ezzel szemben mindkét értelemben kozmopolitává vált: nemzetközivé, ahogy a metropoliszok általában véve azok, s lakosságának összetételét illetően is, ami a birodalom soknemzetiségű voltának valóban meg is felelt. Mivel Bécsben a nemzeti diskurzus nem volt oly erős, mint Budapesten, itt a más nemzetiségű lakosok nem asszimilálódtak olyan gyorsan. 1910-ben több cseh élt Bécsben és több szlovák Budapesten, mint egykori, illetve leendő fővárosaikban, de miközben a csehek Bécsben megőrizték jól definiálható identitásukat és számos saját intézményüket, addig a szlovákok Budapesten – részben a magyar hatóságok magatartásának köszönhetően – nem tudták hatékonyan megszervezni magukat, és az asszimiláció útját járták.

A politikai hatalom centralizációját követte az állami intézmények koncentrációja, mindekenelőtt a vasúti hálózaté. Mindkét fővárosnak az ország egészére befolyást kellett gyakorolnia, s minden vidéki várossal – akármilyen távol is esett – közvetlen összeköttetésben kellett állnia. A vasútépítések ebben az időben szintén gyorsan szaporodtak, s az ezen a téren korábban inkább hátul kullogó Habsburg Birodalom hamarosan felvehette a versenyt a nyugat-európai országokkal. Magyarország e tekintetben még jobban állt, franciaországi sűrűségű vasúthálózattal rendelkezett. Elméletileg egyetlen város sem maradt immáron elszigetelt, s a vasutak nagymértékben felgyorsították a fővárosokba való bevándorlást is. Új társadalmi jelenségeket generáltak, melyek hamarosan megszokottá váltak, például az Adria-tengeri nyaralóhelyek felkeresése, ahol találkozhattak a bécsi és budapesti polgárok. Mindkét város a legszélesebben értelmezett kultúra és művelődés központosított helyszínévé is vált: nagy számban működtek itt egyetemek, kiadók, újságszerkesztőségek, színházak, operaházak és múzeumok. S hogy ezen intézmények szinte mindegyike a magyar nyelvet részesítette előnyben Budapesten, aláhúzza a főváros nemzeti jelentőségét. Az iparosítás is hozzájárult ehhez a koncentrációhoz, Bécsben némileg kisebb mértékben, mint Budapesten, mivel Ausztria hagyományos iparvidékei más régiókban találhatók. Mindazonáltal a pénzvilág Bécsben összpontosult, ahogy Budapesten is, amely pedig sok gyáripari érdekeltséggel is rendelkezett. A kiegyezés után Budapest gazdasági expanziójának köszönhetően tőzsdével és bankokkal a külföldi tőkét vonzó jelentős pénzügyi központtá alakult.

Végezetül pedig azért vált e két város metropolisszá, mert bizonyos döntéshozók így határoztak. Ez Bécsben a császár, a kormány és a bécsi városi tanács segítségével – még ha nem is volt mindig teljes az egyetértés ezen tényezők között –, Budapesten pedig a kormány politikai támogatásával történt. A kormány Budapest szerepét és jelentőségét abban látta, hogy megtestesítse Magyarország génuszát, és egyúttal bizonyítsa a dualista Magyarország életképességét, illetve modernitást és kompetenciát sugározzon, ha bizonyos fokig a Béccsel való rivalizálás jegyében is. Az önmegjelenítés eszköztárába tartoztak a nagy kiállítások, melyek új pompázatos építkezésekre és modernizációra nyújtottak alkalmat, bár az 1873-as bécsi világkiállítás bizonyos elégedetlenséget hagyott maga után, mivel rávetült a tőzsdekrach árnyéka, s a rendezvény nem hozott akkora sikert, mint amit előzetesen vártak.⁵ Ezt követte Budapesten 1885-ben az Országos Kiállítás, melynek alkalmából szá-

⁵ Felber, Ulrike–Camilleri, Carla (hg.): *Welt ausstellen. Schauplatz Wien 1873*. Ausstellungskatalog. Technisches Museum Wien, 2004–2005.

mos építkezésre sor került, majd 1896-ban a millenniumi ünnepségek, melyek Budapest és Magyarország történetébe mint az önrendelkezés dicsőséges epizódjai vonultak be. Ekkor született a földalatti vasút, az első az európai kontinensen (a londoni után s az 1900-as világiállításra elkészült párizsi előtt), ami a metropolisz jelleget végképp megkoronázta, s a versengést Béccsel e téren Budapest javára döntötte el.⁶

A metropoliszok után tipológiánkban a birodalom többi tartományi fővárosai következnek. Itt azonban tennünk kell egy megkülönböztetést, hiszen Prága mindenképpen külön kategóriát képez. Prágát nem tekinthetjük ebben az időben metropolisznak, hiszen nem volt hatalmi központ, kevesebb lakossal rendelkezett, s fővárosi funkciói is vitatottak voltak. A történelmi hagyományokat, a modernizációt és az urbanizációt tekintve azonban igen közel járt a metropoliszokhoz. Prága városa ambiciózus politikai törekvéseket képviselt, ha nem is rendelkezett saját diplomáciai intézményekkel. Tipológiánkban tehát a 200 és 500 ezer fővel rendelkező városok kategóriájában Prágát az 1910-es népszámlálás szerinti 230 ezres népességével mindenképpen az első hely illeti meg,⁷ de Trieszt és Lemberg szorosan mögötte áll. A nemzeti jelleget tekintve Prága inkább Budapesthez hasonlítható, mint Bécshez, mivel nem volt kozmopolita jellegű, hanem két nemzetiség, a cseh és német – bár az utóbbi egyre gyengülő mértékben – határozta meg arculatát. Mégis ebben rejlett Prága fejlődésének paradoxona: a 7%-nyi német lakosság továbbra is részben német arculatú várossá tette Prágát, miközben Budapesten a 14%-nyi német népesség szinte teljesen asszimilálódott, azaz a város semmiképp sem tekinthető ekkoriban kétnyelvű településnek, mivel a német kultúra ott folyamatosan visszaszorulóban volt. Prága szintén egyre inkább fővárosként, egy szláv ország fővárosaként határozta meg önmagát, s Budapesthez hasonlóan a csaknem homogén lakossággal rendelkező városok csoportjába tartozott.

A 200–500 ezres városok kategóriáján belül a második szintet két olyan város, Trieszt és Lemberg képviselte a maguk 1910-es 229 000, illetve 206 000 főnyi lakosságával, melyek a birodalom egymástól nagyon távol eső pontján feküdtek. Nagyon kevésbé összehasonlíthatónak tűnnek, hiszen két külön világ részét alkották: Trieszt kikötő- és iparváros az Adria mentén, Lemberg pedig szegény, iparilag elmaradott város a birodalom Oroszországgal határos peremvidékén. Nemzeti szempontból nem irreleváns az összehasonlítás: mindkettőben egy privilegizált nemzetiség uralta a városképet egy másik rovására, nevezetesen az olaszok, illetve a lengyelek – a szlovének, illetve a rutének rovására. A Monarchia időszakában brutális összeütközésre egyik helyen sem került sor, majd csak az első világháború után, amikor mindkét akkori domináns csoport komolyan elnyomta az akkori kisebbséget. A Monarchia rendszerében mindkét város a birodalom határvidékén sajátos funkciókkal rendelkezett: a tengeri kereskedelem és iparosítás, valamint a déli vasútvonal végállomásának szerepe jutott Triesztnak, míg Lemberg határváros volt, és az Oroszország ellenében demonstrálandó hatalmi igények megjelenítésének színtere.

A városok következő kategóriájába az 50–150 ezer lakosú városokat soroltuk. Mindekelőtt Krakkót kell megemlítenünk, amely a maga körülbelül 170 ezres lakosságával a magasabb kategóriába tartozna. A nagyvárosok között Graz mellett Krakkó volt a másik homogén nemzetiségű népességgel rendelkező település, mivel egyedüli kisebbségét az izraeliták alkották, akik azonban túlnyomórészt lengyelül beszéltek, s már elindultak az asz-

⁶ Megjegyzendő, hogy nem véletlen, hogy több nyelvben is a földalatti vasút elnevezése 'métropolitain', illetve 'métropolitana', ami világosan utal a közlekedési eszköz és a metropolisz jelenség azonosítására.

⁷ Az 1921-ben kiterjesztett városhatárok között már 1910-ben is 616 000 fő élt Prágában. Michel, Bernard: *Histoire de Prague*. Paris, 1998. 272.

szimilálódás útján. Krakkót követi Brünn/Brno (110 000 fő), Zágráb (körülbelül 100 000 fő), Czernowitz (körülbelül 90 000 fő) és Pozsony (78 223 fő), melyek több szempontból is jól összevethetők: mind a négy település rendelkezett iparral (közülük Czernowitz a legkisebb mértékben), vasúttal, bankokkal, egyesületekkel, egyetemmel (Brünn kivételével, de azzal Trieszt sem rendelkezett), színházzal stb. Különböznek azonban ezek a városok városfunkcióikat és lakosságuk társadalmi szerkezetét illetően: egyikőjük (Zágráb) egy nemzeti-ség dominanciáját képviselte, s lakossága többé-kevésbé homogén volt, míg a többi három épp ellenkezőleg a nemzetiségi konfrontáció fészke volt. A nacionalizmus korában azonban mindannyian fontos szerepet játszottak az adott tartományon belül legalább egy nemzeti-ség mozgalmában, bár Czernowitz helyzete e tekintetben sajátos, mivel lakossága teljesen kevert jellegű volt, s egyetlen nemzeti csoport sem rendelkezett nyilvánvaló dominanciával.

Ezután következnek a 30–50 ezer fős lakossággal bíró városok, köztük további tartományi székvárosok, ha valamivel szerényebb dimenziókkal is (Laibach/Ljubljana, körülbelül 46 000 fővel 1910-ben), vagy regionális központok (Fiume 49 806 főnyi lakossággal, Kolozsvár, Pécs körülbelül 50 000 fős népességgel ugyanekkor, Debrecen és Kassa). E csoportban némelyek egykori mezővárosok/piacközpontok vagy szerepüket veszített tartományi centrumok voltak. Ezen városok némelyikében is tapasztalhatók nemzetiségi feszültségek és eltérő nemzetiségi igények, a lakosok távol érezték magukat a fővárostól, s gyakran elhanyagoltak is. Másrészt viszont ezek a városok – különösen Magyarország és Ausztria központi területein – nemzeti szempontból gyakran homogén lakossággal rendelkeztek.⁸

Multikulturalizmus vagy plurikulturalizmus?

Ha feltesszük azt a kérdést, hogy beszélhetünk-e valamiféle kulturális transzferről a Habsburg Birodalom városaiban, s ha igen, milyenről, az igenlő válasz első elemeként a nyelvet kell említünk. A város a diskurzusok és cserék helyszíne, a mindennapok során minden lakos más nyelveket beszélő, más kultúrával és vallással rendelkező emberekkel kerül érintkezésbe. Bár általában létezik egy domináns nyelv, azt más nyelvek egyes elemei is áthatják. Idegen szókincset épít be minden nyelv, és befolyást gyakorol a szomszédos nyelvekre. Ez a transzfer és az a tény, hogy az emberek többnyelvűek voltak, sok viccnek az alapját szolgáltatta. A sajtóban állandóan új szavak tűntek fel, melyeket az újságírók vagy a szerkesztők egyszerűen bevezettek, mivel pontosabban akartak fogalmazni, vagy csak kedélyesek akartak lenni, vagy valami különleges hatást kívántak azzal elérni. A gasztronómia, de a mindennapi konyhai gyakorlat is különösen erősen magán viselte ennek a transzfernek a nyomát, egyfajta 'Habsburg terminológiá'-ról is beszélhetünk, ha nem kifejezetten valamely speciális konyháról van szó. A polgárcsaládokban a szakácsnő nagyon gyakran valamely kisebbségi nemzetiséghez tartozott (cseh szakácsnő Bécsben, szlovén Triesztben és így tovább), s nemcsak a receptjeit hozta magával a háztartásba, hanem a nyelvét is a receptek leírására. Ehhez hozzájárult még a belső vándorlásnak, a katonatiszti és a hivatalnoki életnek köszönhetően a nagy mobilitás, így azután az ételek birodalmon belül és kívül is gyorsan terjedtek, ami pedig befolyásolta az életmódot is. A felsőbb társadalmi rétegek gyakran ellenálltak az effajta kulturális transzfernek, de hatása alól nem tudták teljesen kivonni magukat. A házasság ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetiségek egyre jobban ke-

⁸ Például Pécs magyarosítására lásd: Aknai, Tamás: *Pécs: Bevölkerungsstruktur. Die demographischen Verhältnisse zwischen 1848 und 1914*. In: Dienes, Gerhard (Hg.): *TransLOKAL. 9 Städte im Netz. 1848–1918*, Ausstellungskatalog, Stadtmuseum Graz. Graz, 1996. 85–87., itt: 85.

veredjenek, mivel a város több lehetőséget kínált, és a relatív anonimitás lehetővé tette a partner szabad megválasztását.

A városok ebben a tekintetben sokkal inkább többnyelvűek voltak, mint a vidék, ahol a falvakat gyakran az egynyelvűség jellemezte, és egy más kultúrával való kapcsolatra csak a közeli kisvárosok piacán nyílt lehetőség. Amennyiben a község vegyes lakosságú volt, csak ritkán fordult elő, hogy két nyelvnél több legyen honos. A városokban viszont nem voltak ritkák a többnyelvű családok, s előfordulhatott, hogy a négy nagyszülő négy különböző nemzetiséghez s ezzel együtt négy különböző nyelvi világhoz tartozott. Az urbanizáció és az iparosítás új bevándorló csoportokat vonzott a városba, amelyek némileg átalakították a város kultúráját, ha nem is változtatták meg teljesen, mint például Prágában, ahol a cseh ipari elővárosok állandó növekedése az addig német arculatú várost drasztikusan átalakította. De máshol előfordult ennek épp az ellenkezője is: amennyiben a betelepülők dinamikus népcsoporttal találták szemben magukat, inkább asszimilációra hajlottak. Ez volt a helyzet Budapesten, ahol a szlovák munkások, akik kevésbé műveltek voltak, s nem élvezhették egy nemzeti elit támogatását, „elvesztek” az egyre inkább magyarrá váló metropoliszban. Ugyanez fenyegette a szlovéneket Triesztben, de segítségükre volt a szlovén háország, s a két nemzetiség konfliktusba került a városon belül. Színes kultúrvilág jellemezte mindenekelőtt azokat a városokat, melyekben kettőnél több nemzeti csoport élt: Pozsony, de mindenekelőtt Czernowitz a legjobb példa erre. Pozsony a 19. század végéig túlnyomórészt német nyelvű város maradt, a magyarok csak 1910-ben alkották a lakosság 40,5%-át, míg a németek még mindig 41,9%-os relatív többséggel rendelkeztek.⁹ Ellentétben azzal, amit a revizionista célokat követő magyar kormány a két világháború között hirdetett, Pozsony sohasem volt teljes egészében magyar város. A magyarok uralták ugyan a városi tanácsot és a város legtöbb intézményét, de a várost magát sohasem tudták teljesen magyarosítani. Czernowitzban a nemzetiségi és felekezeti megoszlás még sokszínűbb volt, és nem tette lehetővé egyetlen csoport uralmát sem, miközben a város kultúrképére a zsidók, az egyetemre viszont a német elem gyakorolt erőteljes hatást. 1910 körül a városban 28 613 zsidó, 15 354 rutén, 14 893 lengyel, 13 440 román és 12 747 német élt, azaz majdhogynem ideális egyensúlyi állapot jellemezte, s 1918 előtt valóban nemigen került sor nemzetiségi összeütközésre. Azokban a városokban viszont, ahol két nemzeti csoport élt, igen hamar valamelyikük dominanciája felé haladtak az események, ahogy azt már említettük Prága és Trieszt példáján, de ugyanez figyelhető meg például Ljubljana esetében is. Más tartományokban a nemzetiségi összetétel már homogénebb volt, s az a fővárosnak is egységes arculatot biztosított, például Zágráb vagy Krakkó esetében és az ausztriai belső területeken. Ennek ellenére a legtöbb lakos kétnyelvű volt, saját anyanyelve mellett beszélt a németet is mint a szakképzettség és karrier nyelvét, de gyakran még egy harmadik nyelvet is. A többnyelvűséget maguk az uralkodók is gyakorolták, és mind a hadseregben, mind a hivatalnoki karban mint az integráció fontos tényezőjét tartották számon. Tekintve, hogy a császári és királyi hadsereg legtöbb ezrede vegyes nemzetiségű legénységből tevődött össze, a legénység és a tiszti kar között egészen különleges kulturtranszfernek kellett végbemennie. Egyfelől a legénységnek ismernie kellett a körülbelül nyolcvan legfontosabb német vezényszót, másfelől viszont a tiszteknek három éven belül el kellett sajátítaniuk egy vagy több ezrednyelvet. Kialakult így egy nagyon sajátos katonai szókincs, és speciális szótárak jelentek meg. Továbbá az arisztokrácia és a polgári elit is beszélt idegen nyelveket.

⁹ A szlovák lakosság aránya ekkor 14,9% volt. *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye*. Budapest, 1910. 138.

A zsidók *par excellence* poliglott csoportot alkottak, mivel először is mindenhol (Czer-nowitz kivételével) kisebbségben éltek; másrészt a kereskedelmen keresztül minden nemzeti csoporttal kapcsolatba kerültek, s nyelvüket elsajátították. Ehhez járult az is, hogy a jiddis sohasem vált elismert országos nyelvvé. Minden statisztikában a zsidók többnyelvűként jelennek meg. A nyelvi asszimiláció különösen hatékonyan folyt Magyarországon, de a századforduló táján ugyanez volt a helyzet Horvátországban és Triesztben is. A művelt és asszimilált zsidók a jiddist megvetendő gettónyelvnek tekintették. A műveltség túlértékelése a zsidó világban a jesivából az egyetemig vezette őket, a legtöbb zsidót jellemző kíváncsiság és nyitottság pedig más kultúrákkal való találkozások felé terelte őket. Az az érzés, hogy még mindig egy épphogy tolerált csoportot alkotnak, szintén annak szükségességéről győzte meg őket, hogy mindenkivel jó kapcsolatokat ápoljanak, ahhoz pedig meg kellett tanulniuk a többi csoport nyelvét, már csak azért is, mivel a keresztények közül senki sem akadt, aki jiddisül tanult volna.

A különböző nyelvek és nemzeti csoportok a városokban láthatóan jelentek meg, az utcánév feliratok gyakran kétnyelvűek voltak, ahogy a cégtáblák és a sajtó is. Később, a századforduló táján differenciálódott a nemzeti csoportok térhasználata, egész kerületeket, városrészeket, ahogy a nyilvános tereket is mintegy felosztották egymás között. Jól ismert példája ennek Prága a *Graben* német korzójával (*Na příkopě*), a német kávéházakkal és a német színházzal és így tovább, miközben a csehek inkább egy másik sétatérre (*Narodní třída*) rótták a köröket. A városi tér nemzeti elkülönítése a plurikulturalizmus, azaz az együttélés végét jelentette, ami ezen túl inkább egymás mellett éléssé alakult. A prágai városi élet polarizálódott, a műveltebb és öntudatosabb társaság nemzeti meghatározottságú egyesületekbe szerveződött. Mindkét nemzeti csoportot élénk egyesületi élet jellemezte: a csehek azért, mert a németekkel szemben meg akarták jeleníteni magukat, a németek pedig erős ellenállást tanúsítottak, s mindegyikük több egyesületben is tevékenykedett.

A városvezetés támogatta a plurikulturalizmust, amennyiben az az érdekeinek megfelelt. Pozsonyban például időnként együttesen léptek fel a németek és magyarok pozícióik védelmére érdekében, ami sikerült is nekik, hiszen a szlovákok száma még nem volt számottevő, és nem rendelkeztek igazi elittel. Hasonló jelenségnek lehetünk tanúi Triesztben, illetve Lembergben a németek és olaszok, illetve a németek és lengyelek között is. A német lakosság gyakran abban volt érdekelt, hogy támogassa egy hasonló nemzeti csoport dominanciát, amennyiben az nem fenyegette a létét. Ha azonban a városvezetés egyetlen nemzeti csoportot képviselt, az a legtöbb esetben (Budapesten, Prágában vagy Zágrábban) a plurikulturalizmus végét jelentette. Csak azért létezett bizonyos fokig továbbra is, mert az emberek szokásaiban továbbélt, s mert a bevándorlás mindig újabb idegeneket hozott a városba, például szlovákokat Budapestre, szlovéneket Triesztbe vagy románokat Lembergbe. Azonban ha a bevándorlók a város valamely nemzeti csoportjának létszámát érezhetően megemelték, az egykori domináns csoport veszélybe került (ahogy az Lembergben és Triesztben történt), vagy el is veszítette vezető szerepét (például a prágai németek esetén).

Nemzeti kultúrák, asszimiláció és ellenállás

A városi kultúra kétségtelenül sokat profitált a plurikulturalizmusból, ami – akár társadalmi, akár nemzeti tekintetben – elkülönülő csoportokból táplálkozott. A napisajtó e szellem hordozója volt, tárcákban és történetekben jelenítette meg a különböző csoportokat, vagy az összetartozás eszméjét hirdette. Az újságírás nem mindig jóindulatú vicceivel és karikatúráival a humor közvetítője volt, így propagálva az előítéleteket és sztereotípiákat is. Ráadásul szinte mindenhol zsidó vállalkozások álltak a kiadványok mögött, melyek tulajdono-

sai, közreműködői plurikulturális és transznacionális érzelműek maradtak még esetleges asszimilációjuk után is. Jó példa erre a budapesti sajtó, mindenekelőtt a Borsszem Jankó, mely zsidókon és keresztényeken egyaránt élcelődött.¹⁰ A pluri-, illetve multikulturalizmus gyakran társadalmi kategóriákkal (cseh vagy szlovén házicselédek vagy munkások) és a bevándorlás jelenségével kapcsolódott össze. Ez utóbbi természetesen a domináns csoport tagjaiban az érintkezéstől való félelmet ébresztette fel: a lembergi lengyelek elítélték a keletről jött zsidóknak a lengyel kultúrába való spontán asszimilálódását, és hamarosan a kevésbé buzgó rutének felé fordultak, ami nem maradt következmények nélkül 1918 után.

A metropoliszok Bábel tornyává váltak, és fokozatosan elidegenítették maguktól hátországukat. Tipikusan ez történt Bécs esetében, melynek következtében a város nacionalista kritikák ösztöztében állt, mivel már nem főváros volt, hanem egy kozmopolita metropolisz, amely a modernitás útját járta. Ez a jelenség azonban városnagysághoz kötődött, kizárólag Bécset és Budapestet jellemezte. A nagynémet orientációjú csoportok és a magyar nacionalisták megvetették a kozmopolitizmust, amely mögött a nemzeti értékektől való elidegenedést látták, s ez gyakran antiszemitizmussal párosult. A 'modern' és a 'tradíció' közötti vitában Budapest centrális szerepet játszott: a metropolisz a magyar, köztük sok zsidó, értelmiségi Nyugat felé tekintő orientációját testesítette meg, folyóiratuk, a 'Nyugat' világosan jelenítette meg programjukat. Velük szemben a nacionalisták állításuk szerint a magyarság keresztényi és rurális tradicionális értékeit hangsúlyozták. Ez a kritika Magyarországon a liberális kormányzat évtizedei után hangzott el, mely kormányzat célja, a minden magyarországi állampolgár bekapcsolása a nemzeti programba, ahogy Ausztriában is, a liberalizmus elleni támadást jelentette.

A századfordulóra valóban az volt a helyzet, hogy mindkét metropolisz lakossága a többi városhoz viszonyítva sokkal kevésbé gyökerezett saját városában. Legtöbbjük nem a városban született, hanem bevándorló volt. Ez a jelenség a többi várost – főként azokat, melyekben az iparosítás nem haladt előre, és ezért kevésbé vonzó célpont lehettek – sokkal kevésbé érintette: 1910-ben például Zágráb lakóinak 80%-a ott is született. 1900-ban Bécsben viszont ez az arány csak 46,4% volt, míg 24,5%-uk Cseh- vagy Morvaországból települt be, s így ők alkották a betelepültek legnépesebb csoportját.¹¹ Az asszimiláció nem vetett véget automatikusan a plurikulturalizmusnak, a betelepültek nem felejtették el oly gyorsan gyökereiket. Ez a folyamat leginkább a németeket és a zsidókat érintette, a legnyilvánvalóbban Budapesten, de Prágában is, ahol a zsidók hamar a cseh elembe asszimilálódtak. De megfigyelhető ez kisebb városokban is, amit például a németek és zsidók helyzete Zágrábban, de bizonyos fokig a szlovének esete is mutat. Az asszimiláció mégis elsősorban a két metropoliszban s ezek közül is különösen Budapesten játszódtott le nagy intenzitással, ez utóbbiban annak következtében is, hogy az állam magyarosító politikát folytatott, s a más nyelvek és kultúrák ellen agitált. Egyes nemzetiségek azonban ellenállást tanúsítottak. A mintapéldát a prágai németek mutatják fel, akik az egyesületek teremtette sűrű társadalmi kapcsolatrendszernek köszönhetően dinamikus és szemmel láthatóan német világot tartottak életben, míg a másik póluson a budapesti szlovákok szinte teljesen asszimilálódtak, holott Budapest a körülbelül húszezer főnyi szlovák lakosságával akkoriban a legnagyobb szlovák népességgel bíró város volt. Kevesen akadtak, akik megkísérelték a budapesti szlovákokat szlovákként mobilizálni, s tevékenységüket vagy a magyar hatóságok akadályozták,

¹⁰ Buzinkay, Géza: *The Budapest joke and comic weeklies as mirrors of cultural assimilation*. In: Bender, Thomas – Schorske, Carl E. (ed.): *Budapest and New York: Studies in Metropolitan Transformation 1870–1930*. New York, 1995. 224–247.

¹¹ John–Lichtblau: *Schmelztiegel Wien einst und jetzt*, 14.

vagy törekvéseik egyszerűen alig keltettek figyelmet nemzettársaik körében.¹² Prága kivételével a németek mindenütt beolvadtak, s ha Budapesten 1910-ben arányuk a népességen belül még mindig 14% volt is, a német nyelvű sajtón kívül, melyet nemcsak németek olvastak, saját kulturális élettel már nem rendelkeztek. A német színház épületének 1889-es leégése után nem emeltek új épületet. Zágrábban szintén eltűnt a német társulat, s az ott állomásozó 13. császári és királyi hadtesten kívül német életvilág nyomai egyáltalán nem voltak kimutathatók, a városi környezet messzemenőig horvát jellegűvé vált. A szlovének ellenállása Triesztben figyelemreméltó, mivel túlnyomó többségük az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozott, ennek ellenére sikerült szlovén intézményeket létrehozniuk, dinamikus sajtót teremteniük, amely 1918-ban 44 újság útján informálta és oktatta a szlovén olvasóközöniséget. Kiegészítették ezt a művelődési és sportegyesületek, valamint egy határozott politikai orientáció, mivel a szlovén munkások a Szociáldemokrata Pártot részesítették előnyben. Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy – amint azt a szlovákok esetében is láttuk – a legnagyobb város nem feltétlenül a legerősebb nemzeti öntudattal rendelkező települést jelenti. Triesztben több szlovén élt, mégis Ljubljana maradt továbbra is a főváros; a szlovák nemzeti mozgalom központja pedig Turócszentmáron volt, ahol annak idején megalapították a Maticát és más intézményeket, városi központként azonban nem volt jelentős, ezért 1918-ban logikusan nem azt választották Szlovákia fővárosává.

A főváros minden nemzeti csoport esetében kiemelt politikai jelentőséggel bírt. Vagy a városi tanács „meghódítása” volt a tét, vagy épp egy meghódítási kísérlettel szembeni ellenállás. Bécs vagy Budapest esetében azonban ez már nem volt releváns: 1867 után legalábbis a pesti városi tanács teljes egészében magyar színezetű volt, s a budai hatóságokkal való utolsó vita is a főváros egyesítésének idejére (1873) esett. Különösen szembetűnő volt azonban ez a folyamat Prágában, ahol az 1860-as évek elején a városi tanácson belül a németek végleg elvesztették többségüket, 1888 után pedig egyetlen németet sem választottak meg tanácstagnak,¹³ kizárólag csehek határozták meg a városi tanács irányvonalát. Hasonló helyzet kialakulását konstatálhatjuk Triesztben és Lembergben, ahol a szlovén, illetve a rutén kisebbség egyre inkább a városháza felé nyomult, de döntő eredményt nem értek el. A többi város esetén az uralkodó pozíció nem lehetett kérdéses, mivel a város lakossága már homogenizált volt (például Ljubljanában vagy Zágrábban). Galíciában és Bukovinában nagy jelentőségű volt a zsidó lakosság belépése a városi tanácsba; a krakkói városi tanács együtöde már 1868-ban zsidó tagokból állt, Czernowitzban pedig zsidó polgármestert is választottak. Mégis a legtöbb esetben egy város a nemzeti öntudatot is megtestesítette, ami egészen nyilvánvaló volt Budapesten, de Krakkóban is, amely város az egykori független királyságot szimbolizálta a másik két szétszakított egykori Lengyelország-résszel szemben. Ugyanezt mondhatjuk el Zágrábról is. Ljubljana magától értetődően potenciális fővárosa volt egy esetleges jövőbeli koronatarománynak, ha nem egyenesen egy független államnak – ahogy az 1991-ben megvalósult. Addig, amíg egy nemzetiség nem szilárdította meg saját uralmát, vagy eldöntetlen maradt a küzdelem, és relatív béke jellemezte a viszonyokat, mint például Pozsonyban vagy Czernowitzban, vagy éppen ellenkezőleg, harci tereppé vált a város, ahol a hatalmi viszonyok egyre erősebb feszültségekhez vezettek, mint például Triesztben, ahol érvényesült az olaszországi irredenta mozgalom hatása is. Ennek a konfron-

¹² Glettler, Monika: *Ethnizität als gesellschaftliches Konfliktfeld in Preßburg und in Budapest*. In: Melinz, Gerhard – Zimmermann, Susan (Hg.): *Wien–Prag–Budapest. Blütezeit der Habsburgermetropole. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte 1867–1918*. Wien, 1996. 219–229., itt 224.

¹³ Michel: *Histoire de Prague*, 267.

tációnak volt az egyik következménye, hogy az olasz egyetem ügye megoldatlan maradt, mivel az olaszok feltétlenül Triesztben akarták azt felállítani, míg a szlovének saját egyetemüket követeltek Ljubljánban. A feszült helyzet nehézségeket okozott a szövetséges Olaszországgal fenntartott viszonyban is, így az a városvezetés határain messze túl is érezte hatását.

Mihelyt egy város egyetlen nemzettel azonosult, egyfajta nemzeti építészeti diskurzus fejlődött ki, ami például mindkét metropolisz emblematikájára és eszköztárára rásütötte bélyegét. Egy körutat, több presztizsépítményt (mindenekelőtt a kultúrát szimbolizáló épületeket) és legalább egy vasúti pályaudvart feltétlenül emeltek. A 'modern'-nek a lehető legteljesebb mértékig nemzetinek kellett maradnia, vagy nyugati modelleket kellett követnie – a prágai városi tanács odáig ment, hogy saját, tudatosan cseh diplomácia megteremtésére törekedett: Párizs városával gyakori volt a kapcsolatfelvétel, rendszeres sport- és kulturális cserelátogatásokat és delegációkat szerveztek. A magyar millenniumi ünnepek 1896-ban azt is bizonyítani akarták, hogy a budapestieknek nincs többé szükségük Bécsre, saját erőből modern stílust tudnak teremteni, mégpedig nemzeti jellegűt, Bécs stílusától eltérőt és talán még magasabb színvonalút is. A plurikulturális társadalom bécsi modellje, melyre a Monarchia legszilárdabb intézményeit (dinasztia, hadsereg, bürokrácia, konyha) építette, ezáltal megkérdőjeleződött. A bécsi plurikulturális modernitásból a nemzeti szellemű polgárok csak a semleges elemeket vették át, s azt saját nemzeti variánsuk keretein belül interpretálták. Eközben a plurikulturalizmus egészen biztos veszített valamennyit eredeti jellegéből.

Tekinthetők-e ezek után a Habsburg metropoliszok és városok a plurikulturalizmus modelljeinek? Bizonyos fokig igen, de a „modell” érvényét relativizálnunk kell, mivel a századforduló táján már megmutatkoztak annak korlátai. A plurikulturalizmus ugyanis inkább vagy az integráció és asszimiláció, vagy a multikulturalizmus és konfrontáció irányába tartott. Ezért tanácsos minden nosztalgikus visszatekintéstől távolságot tartanunk, és elkerülnünk e korszak mítizálását. Az összehasonlító módszert is csak elővigyázattal alkalmazhatjuk, mivel nem hasonlítható össze egymással minden város. Nemzetközi összehasonlításban a Habsburg városok ebben az időszakban valóban különleges világot képeztek, sikerült a modernitást úgy beépíteniük, hogy ne veszítsék el sajátosságaikat. 1918 után ez a plurikulturális világ fokozatosan semmivé vált, főleg a zsidó közösségek megsemmisítésével és 1945 után több népcsoport, elsősorban a németek elűzésével. Ez a világ nem volt összeegyeztethető a nemzetállamok megalakulásával, de ennek árnyéka többé-kevésbé már a Monarchia fennállásának időszakában is előrevetült.

Fordította: DEÁK ÁGNES